

ZNACZENIE I FUNKCJA PRZYIMKA NA TLE KONTEKSTU

Przy badaniu konstrukcji z wyrazami synsemantycznymi ważną rolę odgrywa określenie znaczenia tych ostatnich i ich funkcji w związkach wyrazowych. Zarówno dawniejsi jak i współcześni językoznawcy różnie do tych zagadnień podchodzą. Wiąże się to, między innymi z różnorodnością zapatrywań na kryteria podziału wyrazów, np. F. Busłajew stosował podział logiczny, A. Potiebnia był zwolennikiem psychologicznego podejścia do treści wyrazu, A. Szachmatow dzielił wszystkie wyrazy na cztery grupy, opierając się na składni, D. Owsianiko-Kulikowski stosował kryteria formalne¹.

W zasobie leksykalnym języka rosyjskiego przyimki, spójniki i inne wyrazy synsemantyczne zajmują ważne miejsce. W. Wincgradow w pracy *Русский язык* przytacza dane statystyczne, według których w tekście składającym się z 5400 słów 16% stanowi dwanaście najczęściej używanych przyimków i spójników². M. Peterson w artykule *О частях речи в русском языке* mówi, że w puszkinowskich *Opowieściach Bielkina* wyrazy pomocnicze stanowią 25% wszystkich użytych wyrazów³. I. Gołanow w pracy o morfologii języka rosyjskiego podaje, że w tekście wyrazy autosemantyczne i synsemantyczne pozostają ze sobą w stosunku 3:1⁴.

Szczególne trudności następuje znaczenie leksykalne wyrazów pomocniczych. W artykule zajmujemy się tym problemem opierając się na przyimkach rosyjskich.

Część językoznawców sądzi, że przyimki pierwotne nie posiadają znaczenia leksykalnego, a ich rola jest czysto pomocnicza (F. Fortunatow,

¹ F. I. Busłajew, *Istoriczeskaja grammatika russkogo jazyka*. Moskwa 1959, s. 343—443; A. A. Potiebnia, *Iz zapisok po russkoj grammatikie*. 1888, s. 25; A. A. Szachmatow, *Oczerk sowriemennogo russkogo jazyka*. Moskwa 1941, s. 273—6; D. N. Owsianiko-Kulikowski, *Sintaksis russkogo jazyka*. SPB, 1912, Izd. D. J. Żukowskiego, s. 260.

² W. W. Winogradow, *Russkij jazyk*. Uczpiedgiz, Moskwa 1947, s. 664.

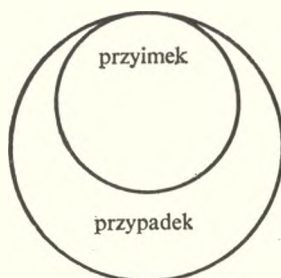
³ M. N. Peterson, *О частях речи в русском языке*, w kn.: *Woprosy grammatičeskogo stroja*, Izd. AN SSSR, Moskwa 1955, s. 178.

⁴ I. G. Gołanow, *Morfologija sowriemennogo russkogo jazyka*, Izd. „Wysszaja szkoła”, Moskwa 1962, s. 236.

I. Mieszczaninow, J. Kuryłowicz i inni)⁵. J. Kuryłowicz uważa, że przyimek i morfem spełniają jednakowe funkcje, mimo że ten pierwszy posiada pewną swobodę użycia. W pracy *Problem klasyfikacji przypadków* mówi, że stonunkowa swoboda przyimków nie pozwala uważać je za coś więcej niż końcówki przypadków składniowych⁶.

Inni, przeciwnie, nie odrzucają znaczenia leksykalnego przyimka, przyjmują je, chociaż z pewnym zastrzeżeniem. K. Aksakow zwracał uwagę na różne stopnie samodzielności znaczenia, S. Abakumow uznawał znaczenie przyimka tylko w związku wyrazowym⁷. W. Winogradow uważał, że przyimek nie tylko podtrzymuje i wzmacnia znaczenie przypadków, ale dopełnia, specjalizuje i ukierunkowuje je. Winogradow zwraca również uwagę na to, że stopień formalności, abstrakcyjności i ciężaru leksykalnego przyimków jest różny⁸. A. Smirnicki w książce *Лексикология английского языка* mówił, że nawet morfem nie jest pozbawiony znaczenia leksykalnego, ponieważ ma swój udział w budowie wyrazu, a jego nieobecność burzy znaczenie słowa⁹.

Znaczenie leksykalne przyimka zależy od formy przypadkowej imienia, ponieważ sam przyimek jest nieodłączny od przypadku. J. Karaułow tak przedstawia zgodność zasięgów semantycznych przypadku i przyimka¹⁰.

SCHEMAT 1

⁵ F. F. Fortunatow, *Srawnitielnoje jazykoznanije lekcji*. 1899—1910; I. I. Mieszczaninow, *Czleny priedłożenija i czasti rieczii*, Izd. AN SSSR, Moskwa—Leningrad 1945, s. 295 i dalej; J. Kuryłowicz, *Problema klasyfikacji padieżej*, w kn.: *Oczerki po lingwistike*, Moskwa 1962, s. 176.

⁶ Kuryłowicz, jw., s. 176.

⁷ K. S. Aksakow, *O russkich glagolach*. Soczinienija filologiczeskije, cz. I, Moskwa 1875, s. 431; S. I. Abakumow, *Sowriemiennyj russkij jazyk*. Moskwa 1942, s. 109.

⁸ W. W. Winogradow, *Russkij jazyk*, s. 667.

⁹ A. I. Smirnickij, *Leksikologija anglijskogo jazyka*. Moskwa 1956, s. 23.

¹⁰ N. J. Karaułow, *Taksonomija padieżej i priedlogow*, kand. diss. MGU, 1967, s. 218.

Przypadek może występować bez przyimka, stąd jego zasięg semantyczny jest większy, przyimek bez przypadku nie występuje i dlatego zasięg przyimka nie wychodzi poza sferę przypadku.

Określenie znaczenia leksykalnego przyimka jest niemożliwe bez uwzględnienia znaczenia całej konstrukcji, a co za tym idzie i kontekstu, w jakim dana konstrukcja jest użyta, ponieważ dopiero w kontekście znaczenie wyrazu konkretyzuje się. O dużym wpływie kontekstu na znaczenie wyrazu mówi J. Kuryłowicz w artykule *Заметки о значении слова* gdzie zaznacza, że kierując się kontekstem mówiący mechanicznie dodaje lub odejmuje od ogólnego znaczenia wyrazu elementy semantyczne, będące częścią nie jego, lecz kontekstu¹¹. Rolą wyrazu w kontekście zajmowali się również W. Winogradow, A. Zwiegincew i inni językoznawcy. W. Winogradow uważa, że znaczenie słowa realizuje się i określa w kontekście i właściwie ile jest kontekstów użycia danego wyrazu, tyle jest jego postaci leksykalnych¹². A. Zwiegincew odwrotnie, twierdzi, że znaczenie wyrazu określa nie jego kontekst, lecz warianty leksykalno-semantyczne istniejące w języku. Pogląd, że znaczenie leksykalne wyrazu określa kontekst, według Zwiegincewa pozbawia wyrazy samodzielności znaczeniowej¹³.

Na podstawie kontekstu określa się synonimikę nie tyle przyimków, co wyrażeń przyimkowych, ponieważ badając znaczenie bierzemy pod uwagę całe konstrukcje, a nie przyimki: от — с, от — из-за, на — в, у — над, из — от.

умереть от голода — умереть с голоду,
заболеть от простуды — заболеть из-за простуды,
на днях — в ближайшие дни,
стоять у кровати — стоять над кроватью,
идти из города — идти от города.

Mówiąc o wieloznaczności rozpatrujemy to zjawisko też na tle konstrukcji, z tym, że wieloznaczne są tu tylko przyimki, nie całe wyrażenia:

заболеть от простуды — идти от города,
умереть с голода — вернуться с фабрики.

Rola kontekstu widoczna też jest przy wprowadzaniu nowych znaczeń wyrazu, ponieważ uwidaczniają się one właśnie dzięki kontekstowi.

Każde słowo posiada znaczenie, ale nie każde odsyła odbierającego wyraz do poszczególnych elementów rzeczywistości. Istnieją więc wyrazy posiadające znaczenia-pojęcia związane bezpośrednio z elementami rzeczywistości i wyrazy ze znaczeniami-funkcjami, pełniące niejako rolę pomocniczą, usługową. Wyrazy-pojęcia skierowane są na zewnątrz systemu językowego, wyrazy-funkcje częścią skierowane są na zewnątrz, częścią zaś wewnątrz

¹¹ J. Kuryłowicz, *Zamietki o значении слова*. „Woprosy Jazykoznanija” 1955, Nr 3, s. 75.

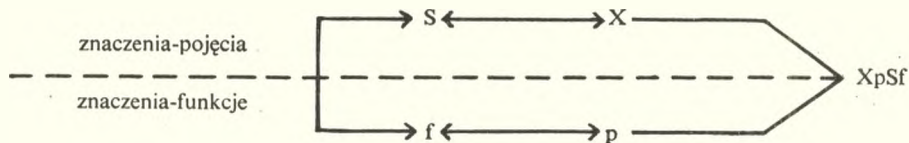
¹² W. W. Winogradow, *Russkij jazyk*, s. 17.

¹³ A. W. Zwiegincew, *Semasiologija*. Moskwa 1957, s. 224.

systemu. Przyimki, spójniki, partykuły będziemy zaliczać do wyrazów-funkcji. Znaczenia-funkcje posiadają też oddzielne morfemy.

Na znaczenie kontekstu składają się znaczenia-pojęcia i znaczenia-funkcje. Kontekstem będziemy w niniejszym artykule nazywać konstrukcję związaną logicznie i gramatycznie, złożoną z wyrazu rządzącego, przyimka i wyrazu rządzonego (XpS). Na znaczenie „говорить о товарище“ składają się znaczenia-pojęcia 1. говорить ‘словесно выражать мысли, сообщать, высказывать мнение, суждение, обсуждать что-н’. Ожегов, s. v. 2. товарищ ‘человек близкий кому-н. по общности взглядов, деятельности, условий жизни’. Ожегов s. v. uformowane w całość wypowiedzeniową przy pomocy przyimka *о*, końcówki *-е* i innych formalnych środków wyrazu języka, na przykład intonacji.

W kontekście XpS występują następujące związki: 1. związek przyimka z imieniem przez końcówkę, 2. związek imienia z końcówką, 3. związek wyrazu rządzącego z wyrazem rządzonym i przyimkiem.

SCHEMAT 2

f — końcówka fleksyjna.

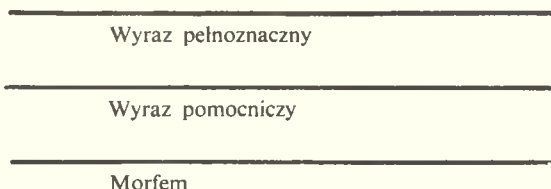
Przyimek znajduje się w bezpośredniej relacji z końcówką fleksyjną a przez końcówkę z całym rzeczownikiem i wyrazem rządzącym konstrukcją. Kończówka fleksyjna czyli przypadkowa, a przez to i sam przypadek, mają właściwości relacyjne dwukierunkowe: a) wchodzi w relację z wyrazem rządzącym, b) z przyimkiem. Kierunek relacji od wyrazu rządzącego przez rzeczownik z końcówką fleksyjną czy odwrotnie jest nieuchwytny, ponieważ obie strony oddziałują na siebie wzajemnie, chociaż oddziaływanie wyrazu rządzącego wydaje się silniejsze. Oddziaływanie to dotyczy wyboru tego czy innego przypadku (z przyimkiem lub bez) przez dany wyraz rządzący. A. Isaczenko w pracy *Русский язык в сопоставлении со словацким* zwraca uwagę na zależność między wyborem przypadku i znaczeniem leksykalnym wyrazu rządzącego¹⁴. Mówi też o tym M. Wsiewołodowa w artykule *Синтаксические функции именных групп в структуре простого предложения*. Autorka wyróżnia tam cztery rodzaje związku rządu i w jednym z nich podkreśla znaczenie przedrostka czasownika w wyborze tego lub innego przypadku¹⁵. To też potwierdza zależność między związkiem rządu i znaczeniem

¹⁴ A. W. Isaczenko, *Russkij jazyk w sopostawlenii s slowackim*. Izd. Słowackoj AN, Bratisława 1954, cz. I, s. 133.

¹⁵ M. W. Wsiewołodowa, *Sintaksiczeskije funkcije imennych grup w strukturie prostogo priedłożenija*. „Russkij jazyk za rubieżom”, 1968, Nr 3, 4, s. 74 (Nr 3).

leksykalnym wyrazu rządzącego, ponieważ przedrostek najczęściej wpływa na znaczenie wyrazu, wzbogaca je, dodaje nowy odcień i tym samym może wpływać na wybór przypadku, który ma być użyty w konstrukcji.

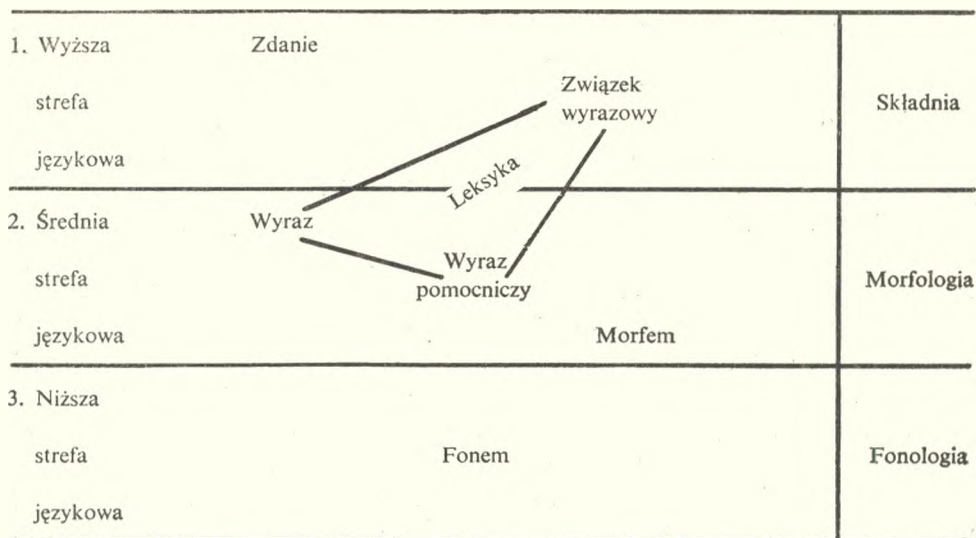
W schemacie znaczenia konstrukcji przyimek i końcówka znajdują się na tym samym poziomie, dlatego że ich udział w tworzeniu kontekstu jest jednakowy, co wcale nie znaczy, że między końcówką a przyimkiem nie ma różnic. Przyimek i końcówka nie stanowią zupełnie odrębnych klas funkcjonalnych i nie należy ich w różnych klasach umieszczać tylko dlatego, że przyimek jest wyrazem, a końcówka morfemem, bowiem przyimki posiadają cechy wyrazu i cechy morfemu. Przyimek i końcówka wyrażają zależność między czasownikiem i rzeczownikiem i tak jak intonacja, czy porządek wyrazów należą do formalnych środków wyrazu języka. Przyimek posiada pewną, mniejszą niż wyrazy autosemantyczne swobodę użycia w zdaniu, może on zmieniać miejsce: przytyka albo bywa oddzielany innymi wyrazami od słowa, z którym jest bezpośrednio związany. W wyjątkowych wypadkach w dialogu przyimki mogą występować bez przypadku, lub z czasownikiem. J. Karaułow podaje następujący przykład: *О чём мечтал я раньше? — Об выпить рюмку водки, об дать кому-нибудь по морде. (Бабель, Одесские рассказы)*. Jeden przyimek może występować z dwiema i więcej formami przypadkowymi. Przyimek posiada więc cechy funkcjonalne wyrazu i morfemu i dlatego w systemie języka znajduje się na pograniczu tych dwóch grup.

SCHEMAT 3

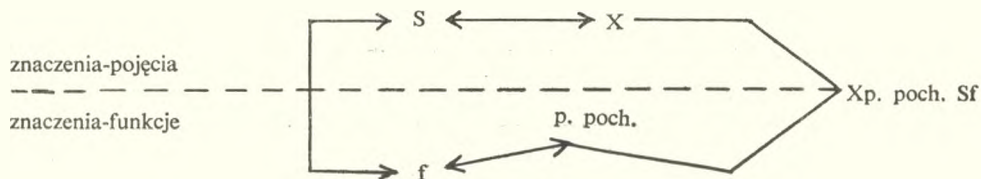
Jeżeli cały system języka podzielimy na trzy strefy jednostek fonologicznych, morfologicznych i syntaktycznych, przyimek należy umiejscowić w drugiej strefie — morfologicznej. Nie znaczy to jednak, że przyimki badamy tylko z punktu widzenia morfologii — zajmuje się nimi również leksyka, która traktuje o zjawiskach częściowo pierwszej i drugiej strefy, a przez nią i składnia. Związek przyimka ze składnią widoczny jest wtedy, gdy badamy całe konstrukcje przypadkowo-przymkowe, a więc bardzo często.

Takie samo miejsce w systemie języka zajmuje też przyimek pochodny. Różnice między przyimkami pierwotnymi i wtórnymi dotyczą tylko znaczenia leksykalnego. Przyimki odprzysłówkowe, odrzeczownikowe i odczasownikowe posiadają jeszcze część znaczenia przysłówek, rzeczowników,

SCHEMAT 4

czy czasowników, od których zostały utworzone. W schemacie przedstawiającym znaczenie kontekstu przyimek pochodny zajmuje miejsce bliższe wyrazom-pojęciom.

SCHEMAT 5

WNIOSKI

1. Przyimki pierwotne, tak jak i morfemy, znaczenia leksykalnego nie posiadają, mówiąc o znaczeniu przyimka mamy na myśli znaczenie konstrukcji przyimkowej.

2. Przyimki pochodne posiadają pewną część znaczenia leksykalnego tych wyrazów, od których zostały utworzone.

3. Przyimek wchodząc w skład konstrukcji wstępuje w relację z rzeczownikiem i czasownikiem, z tym, że relacja ta przechodzi przez końcówkę. Kierunek relacji trudny jest do określenia, ponieważ widoczne jest wzajemne oddziaływanie wyrazów. Zależność od czasownika jest silniejsza.

4. Przyimki pierwotne i pochodne w systemie języka zajmują miejsce na granicy między wyrazami pełnoznanymi i morfemami, ponieważ posiadają cechy jednej i drugiej klasy.

Тереса Жеберек

ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДЛОГА НА ОСНОВАНИИ КОНТЕКСТА

Вступительная часть статьи содержит краткий обзор взглядов учёных на служебные слова и их лексическое значение. Затем рассматривается связь предлога с падежом и всей языковой конструкцией.

В основной части автор анализирует формирование значения конструкции, на которое складываются значения-понятия и значения-функции. Выступая в контексте, предлог находится в непосредственной реляции с падежным окончанием, а через окончание — с целым существительным и управляющим словом.

В схеме образования конструкции предлог и окончание помещены на одном уровне, но это вовсе не значит, что между ними нет различий. В языковой системе предлог находится между самостоятельными словами и морфемами, так как служебные слова обладают чертами слов и морфем.

Teresa Żeberek

THE MEANING OF THE PREPOSITION IN THE CONTEXT

The introductory part of the paper deals with the linguists' views on the problem of the auxiliary parts of speech and their lexical meaning.

Next the close connection of the preposition with the case and all the linguistic construction is presented.

In the main part of the paper the author analyses the forming of the meaning of the constructions, which contain both meanings-notions and meanings-functions.

Of the relations characteristic of prepositional constructions those of a preposition with an inflexional ending and, through the ending, with the whole noun and the word which governs the construction have been considered.

Both the preposition and the ending participate in the creating of a given construction, but they differ as linguistic units. Therefore the author locates the preposition between the independent words and the morphemes.